

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend...

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

C.J. de Ruijter

THEMANUMMER

C.J. de Ruijter 497

DE ZONDE
UIT BEELD

Henk Geertsema 499

OVER ZONDE
GESPROKEN

E.A. Runhaar 503

ZIEKTE:
SCHULDBESEF
OF MEDISCHE
BEHANDELING?

L. Kars 506

REACTIE VAN
EEN CHRISTEN-
HULPVERLENER

J. Hoogland 509

ONBETAALD
VERLOF

C.J. de Ruijter 512

EEN STEVIG
FUNDAMENT

DE ZONDE UIT BEELD

Het is een woord, dat we vaak gebruiken: het woord 'zonde'. In bijna elk gebed komt het wel voor. In haast geen enkele preek ontbreekt het. Maar zo kan een woord natuurlijk ook wel tot een lege klank worden. Je kunt ook te vaak horen dat je zondig bent. Wat zegt het je dan nog?

Maar ook op een andere manier kan een woord devalueren. Dat heeft ook te maken met de wereld om ons heen. Wat daar aan waarden geldt heeft ook zijn verrekende invloed op ons. En in onze samenleving scoort het bijbelse begrip 'zonde' niet hoog. Zo kan het een weerbarstig woord worden. Eeuwenlang heeft de kerk het gebruikt. Maar is het vandaag eigenlijk geen onmogelijk woord geworden?

Een gezamenlijk program

Er is dus reden genoeg om na te denken over de plaats van zonde en schuldbesef in de kerk en in de samenleving. Een zestal theologen uit zowel de christelijke gereformeerde als uit de vrijgemaakte kerken zag hier een aantrekkelijk thema in. Zij stelden een gezamenlijk programma op en presenterende resultaten van hun onderzoek on-

der de titel: *De zonde uit beeld. Bijbels schuldbesef en modern levensgevoel*. (De Vuurbaak, Barneveld, 1994)

Vanuit verschillende invalshoek wordt het thema behandeld. Uiteraard zijn er veel bijbelse aspecten aan zo'n onderwerp. Maar ook de dogmatiek en de historie komen volop aan bod. Het onderwerp is zo belangrijk, dat de redactie van *De Reformatie* besloot er een apart themanummer aan te wijden. Dan is er ook wat meer gelegenheid op verschillende kanten in te gaan, dan in een gewone boekbespreking.

Modern levensgevoel

Intrigerend is bij dit boek vooral de ondertitel: *bijbels schuldbesef en modern levensgevoel*. Zo'n ondertitel brengt een duidelijke kloof in beeld. Op welke manier heeft het moderne levensgevoel nog weet van wat de Bijbel tekent als waarachtig schuldbesef? In hoeverre kunnen moderne mensen van vandaag zich nog iets voorstellen bij bijbelse woorden als schuld en zonde? Wat God bedoelt met zonde is voor de moderne mens inderdaad uit beeld.

Met zo'n presentatie wek je ver-

wachtingen. De tegenstelling die aan de orde gesteld wordt lijkt haast onverzoenlijk. En zo rees de vraag op welke manier deze theologen er in zouden slagen, de kloof te overbruggen tussen wat zij schetsen als bijbels schuldbesef en het moderne levensgevoel. Om een eerlijk antwoord te krijgen leek het verstandig die vraag niet allereerst voor te leggen aan een theoloog. Van theologen mag je veronderstellen, dat zij bezig zijn met bijbels schuldbesef. Of zij ook een goede antenne hebben voor het moderne levensgevoel is vers twee. En zo werd het plan geboren om die vraag voor te leggen aan enkele mensen, die in hun dagelijkse beroepspraktijk te maken hebben met

vragen rond schuld en schuldbesef. Vanuit hun maatschappelijke ervaring zou je mogen verwachten dat zij het moderne levensgevoel goed hebben leren kennen. Tegelijk is het belangrijk, dat zij als christen weet hebben van bijbels schuldbesef. Vandaar het plan om juist aan hen een reactie te vragen.

Vier auteurs

Ik legde de genoemde vraag voor aan een aantal auteurs, die graag hun medewerking verleenden en voor dit themanummer een bijdrage leverden, waarvoor ik hen namens de redactie hartelijk bedanken wil. Ik introduceer hen hier kort.

Allereerst komt aan het woord H. Geertsema te Groningen. Na eerst een andere richting gevolgd te hebben (koopvaardij) heeft hij opleidingen gevolgd op het gebied van maatschappelijk werk. Sinds 1981 is hij werkzaam bij De Driehoek te Groningen, eerst als maatschappelijk werker, later als coördinator en staffunctionaris. Momenteel is hij in de doctoraalfase van de studie andragogie aan de Rijksuniversiteit Groningen. Zijn persoonlijke interesse gaat uit naar de vraag: hoe kan Gods Woord en de belijdenis zo helder mogelijk onder de aandacht van mensen in de 20e eeuw gebracht worden. En hoe kan hulpverlening daar een steentje toe bijdragen? In zijn artikel geeft hij zelf al aan in welke richting die bijdrage vanuit christelijke hulpverlening geleverd zou kunnen en moeten worden.

Vervolgens een artikel van dr. E.A. Runhaar. Hij is als internist verbonden aan het streekziekenhuis Coevorden-Hardenberg. Hij staat geregistreerd als medisch oncoloog (kankerspecialist). Op dat terrein ligt ook het onderwerp van het proefschrift waar hij in 1989 op promoveerde. Aparte vermelding verdient de 11e stelling die bij dat proefschrift gevoegd was: Gezondheid is middel, geen doel.

Het derde artikel is van de hand van drs. L. Kars te Putten. Hij is

kinder- en jeugdpsychiater. Als zodanig o.a. verbonden aan De Driehoek en de jeugdafdeling van het GLIAGG.

Een vierde auteur die een artikel toegezegd had, heeft zijn werk in de sfeer van het strafrecht. Graag hadden we zijn bijdrage hier ook geplaatst, maar door omstandigheden was hij helaas niet in staat zijn artikel op tijd in te leveren.

Een laatste auteur, aan wie ik een bijdrage gevraagd heb, benadert het onderwerp vanuit een heel andere invalshoek. Waar de genoemde schrijvers allen met de problematiek rond schuld en schuldbesef te maken hebben in hun maatschappelijk bezig-zijn, leek het ook nuttig een auteur aan het woord te laten die zich meer in het algemeen bezighoudt met het moderne levensgevoel. Die auteur vond ik in de persoon van dr. J. Hoogland. Hij doceert wijsbegeerte aan de Erasmusuniversiteit in Rotterdam en aan de Vrije Universiteit in Amsterdam.

Om niet alleen een reactie van niet-theologen weer te geven, maak ik zelf in een afsluitend artikel enkele opmerkingen over het boek in z'n geheel en de problematiek die daarin aan bod komt.

Voortgaand gesprek

De auteurs van het hier besproken boek hebben duidelijk bezinning op een belangrijk thema op gang willen brengen. De reacties in dit themanummer willen daarbij materiaal bieden in het voortgaand gesprek. Graag hadden we hier nog een repliek van (enkele van) de auteurs van het boek opgenomen, maar door tijdsdruk was dat niet mogelijk. In een later stadium hopen we daar in dit blad nog op terug te komen. Ik hoop van harte dat het voortgaande gesprek rond dit belangrijke thema gediend zal zijn met de hier geboden bijdragen.

KERNREDACTIE:

PROF. DR. M. TE VELDE,
DRS. G.J. VAN MIDDELKOOP

OVERIGEREDACTIELEDEN:

DRS. R. TER BEEK, DRS. B. BOS,
DRS. A.L.Th. DE BRUIJNE, DRS. B. LUITEN,
PROF. DR. C.J. DE RIJTER,
DS. A. DE SNOO.

MEDEWERKERS:

J.J.D. BAAS, DRS. C.J. HAAK,
J.M. DE JONG, DRS. J. SMELIK,
DRS. H. VELDMAN.

REDACTIE-ASSISTENT:

W.L. DE GRAAFF, Wortmanstraat 138, 8265
AG Kampen, Tel. (05202) 31201.

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:
De Reformatie, Postbus 24, 8260 AA te Kampen.

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES:

Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V.,
Postrekening 406040 t.n.v.,
De Reformatie, Goes, Postbus 25, 4460 AA
Goes. Tel. (01100) 15591.

ABONNEMENT:

f 85,75 per jaar; f 46,25 per halfjaar; studenten f 70,25 per jaar (binnenland). Buitenland: f 144,50 per jaar (zeepost).

Een abonnement kan per maand ingaan, maar slechts beëindigd worden uiterlijk twee maanden voor het verstrijken van de betalingstermijn (opzegging van jaarabonnement vóór 1 november, van een halfjaarabonnement vóór 1 juni).

Losse nummers f 1,95 (excl. porto).

De Reformatie is op cassette verkrijgbaar bij de Stichting Bralectah. Tel. (05210) 15946.

ADVERTENTIES:

Prijs: f 0,84 per mm. Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

Kanttekeningen bij een goed en goedbedoeld boek

Wie het in onze moderne samenleving heeft over zonde als overtreding van Gods gebod, wordt raar aangekeken. Men heeft over het leven van zelfstandige, zelfverantwoordelijke mensen: wie is die God dan wel? Een God die ook nog boos is over de zonde en de zonde zal bestraffen; een slechte, onheilzame God is dat.¹

In het moderne levensgevoel staat ik centraal, de mens die zelf bepaalt wat goed is, wat goed voelt. Die zelf wel uitmaakt hoe hij denkt en wat hij wil.² Als je nog van zonde wilt spreken, dan moet je het hebben over misdaden tegen de menselijkheid, over discriminatie, het menselijk tekort. Zonde is voor de moderne mens beperkt tot het leven op het menselijk niveau. God speelt geen rol meer.

De kinderen van God leven in deze samenleving en lopen het risico er door beïnvloed te worden. We zijn immers niet van de wereld, maar wel in de wereld. De vraag is dan ook hoe de gelovigen in zo'n cultuur een helder besef blijven houden van een bijbels zondebegrip. Zonde niet primair als overtreding tegen de medemens, maar primair als overtreding tegen God.

Van blijdschap tot teleurstelling

Ik was dan ook blij toen ik las dat een aantal gereformeerde theologen daar een boek over hadden geschreven: *De zonde uit beeld. Bijbels schuldbesef en modern levens-*

*gevoel.*³ Misschien zou dit voor de praktijk van het leven ondersteunend zou kunnen zijn. Voor gemeentelieden die met vragen rondom zonde worstelen. Voor gemeentelieden die misschien al een wat uitgehold zonde-begrip hanteren. Voor ambtsdragers en hulpverle-

ners die hun werk doen in het spanningsveld van moderne cultuur, gelovige medemens en concrete levensvragen.

Het blijkt een mooi boek te zijn, met veel verschillende onderwerpen. Maar al lezend kwam er toch ook wat teleurstelling. Temidden van schuldgevoel en psychische moeite zou dit boek troost en perspectief bieden? Maar waar in het boek gaat het dan over psychische moeite en om wat voor schuldgevoelens gaat het? Ik lees over Luther's zoektocht naar een genadig God, ik lees over de geschiedenis van het begrip zelfbeproeving. Maar Luther had toch niet zozeer problemen met een gering zondebesef en hoe moet ik die zelfbeproeving nu concreet voorstellen A.D. 1995?

Een verandering van blijdschap in teleurstelling. Goede artikelen, gelovige schrijvers, wetenschappelijk verantwoord en bijbels onderbouwd. Hoe kan dat dan?

Vanwaar die teleurstelling?

Wat had ik me eigenlijk voorgesteld van het boek, wat had ik gehoopt te lezen, te ontdekken? Vanuit de (onder)titel van het boek had ik drie dingen verwacht: een analyse van de moderne tijd, een discussie tussen psychologie en geloof (of eventueel tussen psychologie en theologie) en een gesprek tussen de schrijvers en mijzelf, gemeentelieden, hulpvragers.

Het moderne levensgevoel
Een vergaande beschrijving van de moderne tijd wordt in het boek niet in een apart hoofdstuk gegeven. Professor Velema besteedt er nog de meeste aandacht aan. De oven-

ge schrijvers noemen ook een aantal algemene dingen, maar die zijn soms zo algemeen dat ze tot klinken dreigen te worden.

Als probleem van de moderne tijd wordt de gehalveerde werkelijkheid genoemd. Een werkelijkheid waaruit God is weggeredeneerd. Maar voor de gelovigen is volgens mij het probleem niet alleen dat ze in een gehalveerde werkelijkheid leven, maar dat ze het risico lopen om naast God de Here ook God de Mens een plaats te geven. De nadruk in onze tijd op het belang van IK voel, IK denk, IK beslis, IK wil, sluit immers aan bij mijn oude hart. En heel geruisloos vindt dit moderne levensbesef bij mij een plaatsje om te nestelen. 'Natuurlijk luister ik naar God, maar ik ben toch zelf ook iemand?' 'Natuurlijk hou ik de geboden vast, maar ik denk dat ze in dit geval niet zo zeer van toepassing zijn!' 'Natuurlijk heeft de mens verantwoordelijkheid, maar moet je dat zo direct koppelen aan God en schuld, ik voel dat niet zo!' De zendingshoogleraar Bavinck sprak in dit verband van verdringing en **vervanging**.⁴ Ook de kinderen van God lopen het risico langzaam door zo'n vervanging ingepakt te worden. Een indringender analyse van doorwerking van de moderne tijd en het moderne levensgevoel had voor mij wel gemoen.

Psychologie en geloof

Hetzelfde geldt voor de confrontatie tussen psychologie en geloof (of eventueel psychologie en theologie). Er wordt gesproken over schuldgevoelens, schuldcomplexen, emotionele en sociale problemen, over gewetensonderzoek wat je niet vanuit de stoel van de psycholoog kunt doen.

Toch behoren al deze onderwerpen tot de dagelijkse praktijk van psychologen en aanverwante hulpverleners. Tenminste wanneer je op de woorden 'schuldgevoel', 'geweten', etc. afgaat.

Het probleem zit hem hierin, dat **waar** psychologen spreken over ge-

weten zij niet geheel hetzelfde bedoelen als wanneer theologen spreken over geweten. Het geweten in theologische of bijbelse zin heeft meer te maken met het je-bewustzijn van goed en kwaad, het nadenken over jezelf en je eigen handelen in relatie tot het gebod van **God**.⁵ Het geweten waar psychologen over spreken betreft niet alleen normen over goed en kwaad, maar ook ouderlijke geboden en verboden, idealen die je jezelf als eis stelt. En die ouderlijke geboden en die eisen kunnen soms ver af staan van de geboden van de Here, soms zelfs zo belemmerend dat mensen zich schuldig voelen over zaken waar ze zich in relatie tot de Here helemaal niet schuldig over hoeven voelen.

Onderscheidingen zoals **Rümke** die maakt tussen rijp en infantiel schuldgevoel⁶, of zoals **Rietkerk** maakt tussen schuld en schaamte⁷, of zoals Roscam Abbing over verschillende niveaus van schuldbelijden⁸, hadden tot genuanceerder spreken geleid. En mogelijk voor praktijkwerkers meer handvatten geboden.

Het levendig gesprek

Nauwkeurigheid in onderscheiden en verdergaand doortasten in het moderne levensgevoel hadden de grond kunnen leggen voor een gesprek tussen de schrijvers en de lezers. Een gesprek waarin de worsteling van gelovigen een plaats had kunnen **krijgen**. Nu lees ik bijvoorbeeld bij Van der Pol de zin: 'En als wij degenen die ons iets schuldig zijn niet zouden willen **vergeven**, moeten we maar niet denken dat God ons wel zal vergeven.'

Arm gelovig incest-slachtoffer, denk ik dan. Arme mens wiens leven verwoest is door een opvoeding in sadisme. Afgezien van de vraag of je vooraf moet vergeven, of dat vergeving pas kan wanneer daar om gevraagd wordt, of dat vergeving een proces is in het menselijke leven: sommige mensen zijn door medemensen zo gedeukt en beschadigd, dat zij niet **kunnen** vergeven.

Zij weten dan als gelovige wel dat God dat van hen vraagt, maar ze zien er geen mogelijkheid meer toe. Mensen kunnen daar mee worstelen, strijd voeren met zichzelf, hun verleden, hun onmacht. Strijd voor Gods ogen.

Hetzelfde geldt waar Van der Pol een relatie legt tussen schuldbelijdenis en vergeving vragen enerzijds en niet vrolijk zijn, niet rustig zijn anderzijds. Hij zegt dan dat rusten in de vergeving niet alle emotionele en sociale problemen oplost, maar wel dat dit een grondhouding geeft waardoor het leven kan opbloeien. Maar je zal maar je leven lang psychiatrisch ziekenhuis in, psychiatrisch ziekenhuis uit gaan. Ik begrijp de intentie van de schrijver wel en waardeer die ook, maar in een boek wat zich wil richten op mensen met psychische moeiten en schuldgevoelens had een zorgvuldiger gesprek mogelijk geweest.

Zo'n zorgvuldig gesprek had dan ook voor praktijkwerkers (ambtsdragers, hulpverleners) aanknopingspunten kunnen bieden. Zij lopen bijvoorbeeld aan tegen de vraag: hoe confronteer ik gemeenteleden, cliënten, op zo'n manier met hun (ingeslopen) moderne levensgevoel, dat ik hen niet verlies. Maar dat er juist een indringender gesprek kan gaan plaatsvinden.

Echtscheiding als voorbeeld van de verwarring

De vragen rond echtscheidingen hertrouwen houden de gemoederen van ambtsdragers, gemeenteleden en hulpverleners nog al eens bezig de laatste jaren. Hoewel met dankbaarheid wordt geconstateerd dat echtscheiding niet zo vergaand geaccepteerd is in de kerk als daarbuiten, worden wel regelmatig vragen gesteld over een kennelijke toename van het verschijnsel.

De Bijbel zegt: Gij zult niet echtbreken. Regelmatig wordt benadrukt dat God de echtscheiding haat. Toch lopen ook gelovige mensen vast in hun huwelijksleven.

Uit 'Grootmeesters van de kunst Rembrandt een selectie uit zijn tekeningen'. Uit: Ridderhof; Rotterdam 1979.

Voor het moderne levensgevoel zijn er dan weinig problemen: wanneer je je best hebt gedaan en het 'lukt niet, dan ga je uit elkaar. Bij voorkeur op een wat volwassen manier, zodat je elkaar niet onnodig kwetst. Moderne hulpverleners zeggen: Je moet immers je leven invullen zoals bij je past, zodat je tot je recht kunt komen. Moderne filosofen zeggen: Anderen buiten jouzelf kunnen geen oordeel uitspreken over de wijze waarop je je leven moet/wilt/kunt invullen. Ook de juistheid of onjuistheid van je motieven kunnen en mogen anderen niet beoordelen. Belangrijk is dat je in evenwicht bent met jezelf. Gelovige mensen kennen Gods gebod. Gelovige mensen willen Gods

gebod handhaven. Gelovige mensen leven wel in deze cultuur. En zij raken daar soms danig door in verwarring. 'We hebben het toch geprobeerd goed te maken, we hebben geleden en gestreden, God gebeden en gesmeeft. Maar het verandert niet. God bestuurt toch alles, misschien past dit in Zijn plan met mij?' 'De Here wil toch ook dat ik tot mijn recht kom, tot mijn bestemming. Zou God dan niet blij zijn als ik met die ander gelukkig word?' 'Denkt u dan dat de Here wil dat ik dit leven en dit huwelijk in lijden en verdriet doorbreng, Hij gunt mij toch een goed leven? Dat hoor ik elke zondag?!'

Zelfs al zou je als ambtsdrager, mede-gemeentelid of hulpverlener zeker weten dat moderne normen bij zulke vragen een belangrijke rol spelen, dan nog is het zoeken naar het juiste woord zonder de ander kwijt te raken een zaak van voorzichtigheid, tasten en 'alle fijngevoeligheid'.

Een zaak waarbij alle goddelijke en menselijke steun nodig is.

Enkele mogelijke oorzaken en oplossingen

Het is wel makkelijk om kritische kanttekeningen te zetten bij het werk van anderen, maar wat zou er een volgende keer kunnen worden bijgesteld?

Het eerste is denk ik een heldere doelgroepbepaling. Hierboven heb ik daar al iets van gezegd. Een doelgroepbepaling is nodig om, net als Paulus deed op de Areopagus, je te kunnen verplaatsen in de lezer, diens leefwereld, gedachtenwereld, tegenwerpingen, belangen, etc. Wanneer zoals nu het moderne levensgevoel, de gelovige met psychische moeiten en de gelovige met schuldbesef tegelijk aan de orde komen, moet er heel helder onderscheiden worden wil niet allerlei door elkaar gaan lopen.

Het tweede heeft te maken met de distantie tussen wetenschappen praktijk. Ik vraag me af of een pastoraal gesprek over de zelfbeproeving gebaat is bij een verhandeling over de inhouds-verandering van het begrip vanaf Hyperius. En hoeveel van de lezers zullen in staat zijn om de vier anders-talige boeken te lezen (van de zes genoemde werken) die worden aanbevolen voor nadere studie over Romeinen 7? Een moderne mens is een beeldmens, die via de media hapklare brokken krijgt voorgeschoteld. Ik zeg niet dat gelovige theologen daar dan maar zonder meer bij moeten aansluiten, maar deze kloof lijkt me wel erg groot. Om binnen de gereformeerde theologie de

kloof tussen wetenschap en praktijk overbrugbaar te houden, zouden wetenschappers misschien toch nog praktisch pastoraal werk moeten blijven doen

Dat zou mogelijk ook kansen bieden om aan een derde aspect recht te doen: het taal-probleem of het relatie-probleem. Om met een medemens in contact te treden, moet ik diens taal spreken. Ik moet ook weten welke emotionele betekenis woorden voor de ander hebben: anders bedoel ik het wel goed, maar is het effect tegengesteld. In het boek wordt bijvoorbeeld gesproken over de toom van God. Waarschijnlijk is niemand tegenwoordig meer toornig, maar wel boos of woedend. Ik vraag me af of spreken over de toom van God niet onbedoeld het effect van afstand heeft, terwijl bedoeld wordt om de Here God nabij te brengen als de Leven-de God. Hetzelfde geldt voor het woordje 'moeten' wat nog al eens gebruikt wordt. 'Moeten' impliceert dwang, gebod. Moderne mensen zijn allergisch voor geboden. 'Moeten' heeft echter ook een existentiële dimensie van onvermijdelijk-zijn, noodzakelijkheid, het kán absoluut niet anders. Van de Here moeten we zijn geboden niet houden zomaar 'omdat het moet', relatie-loos dwingend. Maar we moeten de geboden van God houden omdat het anders niet mogelijk is dat de relatie tussen de Here en ons onged hliift⁹

Zicht op de Here

Aandacht voor de existentiële dimensie is volgens mij van belang juist ten aanzien van het zonde-besef en schuld-besef. Het gaat hier namelijk om een bittere boodschap, voor mij en voor mijn moderne medemens. IK ben zondig, niet zomaar een beetje, maar helemaal! IK ben geneigd tot alle kwaad, niet tot een paar soorten kwaad, maar alle! IK kan niets inbrengen tot mijn eigen heil, IK kan mijzelf niet redden! Zonde besef kan dan tot

schuld-besef worden. Schuld-besef is dan niet maar een gevoel, maar een donderslag.

Aandacht voor de relatie-dimensie kan dan de weg bevorderen naar het persoonlijk gesprek met de Here. Bidden is voor velen zo afstandelijk, terwijl het juist bedoeld is als een gesprek met de Here.

Waar wij nu over hebben gepraat, weet de Here dat ook?

De Here weet alles.

Maar heeft de Here het van jou persoonlijk gehoord, zoals je het tegen mij vertelde?

'Here, ik ben zo moe, zo verdrietig. Ik ben zo geschrokken, want ik heb ontdekt dat ik mijn eigen god ben. Hoe moet het nu toch verder?'

¹ M. van Zanten-van Hattum, *Leren omgaan met zingevingsvragen*, Ambo, Baam 1994.

² P.L. Assoun (red), *Hedendaagse Franse filosofen*, Van Gorcum, Assen/Maastricht 1987.

³ J.W. Maris, F. v.d. Pol (red), *De zonde uit beeld. Bijbels schuldbesef en modern levensgevoel*, De Vuurbaak, Barneveld 1994.

⁴ J.H. Bavinck, *Religieus besef en christelijk geloof*, Kok, Kampen 1989.

⁵ J. Eddison, *Bijbelse kernwoorden*, Oosterbaan en Le Cointre b.v., Goes 1980.

⁶ J. van Belzen en A. Uleyn, *Rümke over geestelijke gezondheid en levensbeschouwing*, Ambo, Baam 1986.

⁷ W.G. Rietkerk, *Ik wou dat ik kòn geloven*, Kok Voorhoeve, Kampen 1993.

⁸ P.J. Roscam Abbing, *Psychologie van de religie*, Van Gorcum, Assen 1981.

⁹ De schrijvers bedoelen dit ook wel, maar hadden dit voor mij veel explicieter mogen benadrukken om ongewenste effecten te voorkomen.

Uw kerkgebouw is toch wel bij Donatus verzekerd?

100% zekerheid

Samen sterk.

Als brand-, storm- of andere

Donatus is een onderlinge

schade dreigt, is het maar het beste als uw barbelische eigendommen bij

verzekeringmaatschappij. En dat betekent dat de leden samen de kracht

Donatus zijn verzekerd. Gewoon,

van Donatus bepalen. Een gemeen-

omdat Donatus in de praktijk bewijst

schapsgedachte die er inmiddels toe

er te zijn wanneer Donatus her meeste

heeft geleid, dat er ruim 75% van alle

nadia irl Rii calamiteiten van welke

kerkgebouwen in Nederland bij

omvang en aard dan ook. Op basis van

Donatus is verzekerd.

op maat gesneden voorwaarden.

Wilt u meer weten?

50% premierestitutie

Vraag dan om een persoonlijk

Bovendien is kiezen voor Donatus

gesprek met één van onze adviseurs.

kiezen voor verantwoorde bestedingen.

Ook als u nu nog elders bent verzekerd.

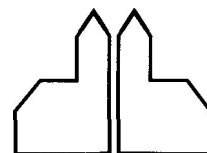
Jaarlijks wordt de winst van Donatus

in de vorm van premierestitutie terug

betaald. In de afgelopen 10 jaar

bedroeg deze premierestitutie gemid-

deld maar liefst 50%!

donatus

Vertrouwd verzekerd.

Q.V.M. Donatus u.a. Postbus 5055, 5201 GR 's-Hertogenbosch, tel. 073 122166

ZIEKTE: SCHULDBESEF OF MEDISCHE BEHANDELING?

E.A. Runhaar

Inleiding

Het pas verschenen boek *De zonde uit beeld* van dr. J.W. Maris en dr. F. van der Pol geeft in een zestal bijdragen een christelijke visie op verootmoediging, zelfbeproeving en schuldbelijdenis. De ondertitel van dit boek luidt: 'Bijbels schuldbesef en modern levensgevoel'. Is er tussen deze twee inderdaad een brug geslagen?

Bij het lezen van dit boek blijkt dat er een prachtige studie is gedaan naar het 'bijbels schuldbesef', maar dat het 'moderne levensgevoel' (wat dat dan ook moge zijn) feitelijk onbesproken blijft. Op veelzijdige

wijze wordt geschetst, hoe de bede uit het Onze Vader 'en vergeef ons onze schulden, gelijk ook wij vergeven onze schuldenaren' slechts kan worden uitgesproken, als de knieën zijn gebogen. Ik heb veel van het boek geleerd en kan het ieder aanbevelen, maar tot een praktische uitwerking is het niet gekomen.

Dit is dan ook de reden geweest dat prof. De Ruijter o.a. aan mij om een reactie heeft gevraagd. Ik ben internist, werkzaam in een streekziekenhuis en dit betekent, dat ik patiënten met interne ziekten (hart- en vaatziekten, longaandoeningen,

maag- en darmziekten, bloedziekten, kanker etc.) behandel. Tenminste voorzover die behandeling niet-snijdend is, want dan wordt de hulp van de chirurg ingeroepen. Binnen onze internistengroep heb ik speciaal aandacht voor behandeling van patiënten met kanker (o.a. chemotherapie).

Vanuit deze achtergrond zal ik proberen pragmatische notities te maken betreffende het bijbels schuldbesef. Ik zal mij niet wagen aan een debat op theologisch niveau (dat zou ik zeker verliezen!). Wel wil ik de bijbelse grondlijnen die het boek trekt, wat verder doortrekken naar de (medische) praktijk van alle dag.

'Gij zult God liefhebben boven alles en uw naaste als uzelf.' Dit is de samenvatting van de wet en de profeten. Het is tevens het vertrekpunt voor werkers in en gebruikers van de gezondheidszorg. Wij zullen deze indeling dan ook volgen.

A. God liefhebben boven alles

Dit is de samenvatting van de eerste tafel van de wet der tien geboden. Het eerste gebod 'Gij zult geen andere goden voor mijn aangezicht hebben' zullen we extra aandacht geven. Want dat zien we veel gebeuren in de gezondheidszorg. Andere goden hebben... De medische macht tegenover Gods macht.

In de nederlandse grondwet is het 'recht op gezondheidszorg' vastgelegd. Door velen wordt dit vertaald in 'recht op gezondheid'. De rede-natie gaat dan als volgt: 'Wij hebben in Nederland een indrukwekkend gezondheidszorgsysteem op

'Ik stel mijn vertrouwen op de Heer mijn God.'

poten gezet. Laat dat systeem nu ook maar gezondheid voor mij regelen.' En als het niet lukt wordt er een schuldige gezocht: 'De huisarts heeft me te laat doorgestuurd... De specialist maakt fouten...' Nu worden er door medici zeker fouten gemaakt en die moeten niet goed gepraat worden. Maar het is ook zo dat dokters lang niet alles kunnen. Veel ziekten zijn niet te genezen en veroudering en dood zijn door geen arts te behandelen. Bij velen bestaan er te hoge verwachtingen van het medisch kunnen. En overspannen verwachtingen leiden tot desillusies.

De hoge verwachting van de geneeskunde geeft deze haast een religieus tintje. 'Een regelmatige check-up', 'als je het niet vertrouwt op tijd naar de dokter', 'Hij zal je toch wel iets voor schrijven?', 'Zorg wel dat de huisarts je doorstuurt'. Allemaal uitspraken, die we goed kennen en die niet altijd verkeerd zijn. Maar bij elkaar genomen toch een symptoom van teveel vertrouwen op de medische macht. Van een krampachtig vastklampen aan de gezondheidszorg. Hoe anders klinkt lied 167 uit de E&R bundel: 'Ik stel mijn vertrouwen op de Heer mijn God. Want in zijn hand ligt heel mijn levenslot.'

Bidden

De dood, ook de lichamelijke dood, is ons deel sinds de zondeval. Ziekten zijn daar een voorbode van. Het evenwicht in het menselijk lichaam ontspoorde.

Als we met ziekte worden geconfronteerd bidden we om genezing. Dat hoort ook zo. Daar heb je een Vader voor. Maar is er ook verootmoediging? Ziekten zijn immers door de zondeval in de wereld gekomen. Daarvan is God toch niet de auteur, maar het is door u en mij veroorzaakt. Hier is geen plaats voor 'recht op gezondheid', maar voor nederigheid.

En als we bidden om genezing, bidden we ook 'Uw wil geschiede', maar ook 'Uw koninkrijk kome'. 'Want als u de gezondheid terug-

krijgt, welk doel wilt u daarmee bereiken? Wat was u nog van plan in het koninkrijk van God?

Danken

Genezing van ziekte. Stof tot danken! Gebeurt dat ook? Of is de genezing eigenlijk het werk van de dokter, de verpleegkundige, de medisch technicus? Ontstaat genezing door de medische behandeling of is ze het werk van God? Allebei toch zeker! We leven toch niet per ongeluk in een maatschappij waarin veel medische hulpmiddelen ter beschikking staan. Als de behandeling zijn werk goed doet, komt er genezing. En misschien wel een langer leven. Dat is dan toch Gods werk, dat met gebruikmaking van allerlei middelen tot stand is gekomen.

Als u dus bidt om genezing en door de acties van de gezondheidszorg geneest, dan is dat gebedsverhooring. En als u niet geneest, dan is dat ook **gebedsverhooring**. De wens is dan niet vervuld, maar het gebed is wel verhoord (Zie ook H. Westerink, Roep mij aan, hoofdstuk 10). Dan is het niet gemakkelijk. Dan loopt de weg anders dan u had gedacht. Dan moet u op die weg verder. Dan wordt er weer een beroep gedaan op de gezondheidszorg om te begeleiden, om klachten te verlichten. Maar ook dan gaat het alleen in vertrouwen op de Heer.

B. ...en uw naaste als uzelf

De samenvatting van de tweede tafel van de wet. Bij de bespreking van het zesde gebod haalt de Heidelbergse Catechismus opnieuw aan dat wij onze naaste moeten liefhebben als onszelf (antwoord 107). De zorg voor het eigen lichaam en voor het welzijn van anderen staat hier centraal.

Hierboven werd vermeld dat de zorg voor de eigen gezondheid niet tot een cultus moet worden. Maar we moeten wel goed voor onszelf zorgen. Slechte omgang met het eigen lichaam past niet in de schep-

tingsorde en is zonde. Ziekmaken- de factoren moeten dus worden vermeden. Goede hygiëne, bij verdachte klachten naar de dokter gaan etc. Maar speciale aandacht wil ik hier geven aan **verslavingsgedrag**.

Verslaving

Laten we niet op definities ingaan. Het is duidelijk, dat iemand die dagelijks sigaretten rookt, of dagelijks alcohol nodig heeft en hiermee niet kan stoppen, afhankelijk is geworden. Dat dit schadelijke effecten heeft op de gezondheid is duidelijk aangetoond. Verslavingsgedrag is daarmee zowel een ziekte als een zonde. Dit geldt in principe voor ieder verslavingsgedrag, of het nu drugs-, sex-, **werk-** of gokverslaving is. Het accent kan natuurlijk wel verschillend liggen.

Roken

We zullen het voorbeeld van **nicotineverslaving** nemen. De schadelijke effecten zijn duidelijk: o.a. verhoogde kans op **hart-** en vaatziekten, verhoogde kans op **long-** en keelkanker, op longemfyseem. Dit geldt vooral de gebruikers en in mindere mate de omgeving. Er verschijnen in toenemende mate studies over het stoppen met roken, m.n. in de Amerikaanse pers. Het blijkt dat iemand, die steeds weer stopt met roken, dat uiteindelijk meestal lukt (met of zonder hulp). Het blijkt ook, dat (tegen de verwachting in) voortdurende waarschuwing door de arts in de spreekkamer vruchten afwerpt. De overheid doet weinig om het roken te beperken en tabaksreclame is nog steeds toegestaan, behalve op radio en televisie. De kerk doet er ook weinig aan. In de kerk is het verboden te roken, dat gebeurt dus pal voor de ingang. Dan mag de koster op maandag de peuken opvegen. Ik heb nog nooit in een preek horen zeggen dat **nicotineverslaving** zonde is en vanuit de kerk worden geen initiatieven genomen om afkickprogramma's op te **stellen**.

Schuldbesef

En dan nu terug naar ons onderwerp schuldbesef. De patiënt met longkanker, die veel gerookt heeft zal zelfverwijt **kennen**. Maar het moet komen tot schuldbelijdenis. Evenzeer geldt dit echter voor de straffe roker, die (nog) geen ziekte heeft opgelopen door het roken. De schuld is bij beiden gelijk, alleen de zieke wordt ook nog met de gevolgen geconfronteerd.

Natuurlijk moet er wel naar de leef-tijd worden gekeken. Voor een bejaarde is er veel minder noodzaak om het gedrag te veranderen dan voor een tiener. Wat ik slechts wil aangeven is dat er schuldbesef moet zijn bij risicovol gedrag en dat dit niet pas moet komen als het gedrag al tot ziekte heeft geleid. Op dezelfde wijze kan dit gezegd worden van verslaving aan alcohol, drugs, geneesmiddelen, werken etc. Het eigen lichaam wordt beschadigd en men laat een spoor van sociale ellende achter.

Collectieve schuld

Hier ligt zowel persoonlijke als collectieve schuld. De meeste mensen zijn niet in staat om zelfstandig hun verslavingsprobleem op te lossen. Hulp moet dus worden geboden. Het probleem moet actief worden aangepakt. In de preek moet het met regelmaat worden genoemd, op huisbezoek moet het aan de orde komen.

Niet met een beschuldigende vinger. Er is niemand, die het verslavingsspook niet bedreigt. (Er bestaan zelfs 'workaholic' dominees die geen enkele dag per week vrij hebben! Om over internisten maar te zwijgen...) En het moet aan de orde komen bij persoonlijk zelfonderzoek. Als men de dagbesteding nog eens de revue laat passeren en kijkt hoe de tijdsbesteding is geweest. Wij hebben allen vergeving hard nodig.

Besluit

'De zonde uit beeld' is inderdaad een gevaar, dat ons bedreigt. **Zonder** schuldbesef is er ook geen ver-

lossing. Ook bij ziekte geldt dit onverkort. De behandelaar is niet de aangewezen persoon om de patiënt hierop te wijzen. Het omgekeerde is echter heel goed mogelijk. In deze bijdrage is geen systeem uitgewerkt. Maar wel heb ik geprobeerd om in kort bestek een praktische uitwerking te geven van het bijbels schuldbesef, dat het boek

van dr. **Maris** en dr. Van der Pol breed heeft gefundeerd. Het zou kunnen zijn, dat mensen zich in hun persoonlijke situatie aangesproken of tekort gedaan voelen. Ik nodig ze van **harte** uit om dan te reageren. De **begripsvorming** is bij mijzelf ook nog gaande en ik sta open voor commentaar.

STICHTING WOORD & WERELD

Zojuist verschenen

De Kerk

kort commentaar op de artikelen: 27/28/29 van de **Nederlandse Geloofsbelijdenis** (r. W.S. de Vries Prof. J. Kamphuis/Ds. J.W. v.d. Jagt)
Prijs f 16.50 per stuk

Bestellingen Scholma Druk Bedum
Postbus 79780 AA Bedum tel. 05900-13636
of via de boekhandel

REAGEER
EN
RESERVEER
SNEL!!!

Bungalows als luxe hotels

Verwen-Arrangement

Comfortabele bungalows in het prachtige Twentse landschap

- * inclusief ontbijt
- * inclusief lunch
- * inclusief diner

maandag t/m vrijdag
buiten schoolvakanties

6 pers. f 197,50,- p.p. 4 pers. f 235,- p.p.

2 pers. f 295,- p.p.

voor reservering: Weelink's Recreatie **Ommen**,
De Schammelte 16,7731 **BM OMMEN**,
Tel. 05291-51885. Fax 05291-53006

REACTIE VAN EEN CHRISTEN-HULPVERLENER

De reactie die men heeft op begrippen als schuld en zonde wordt natuurlijk gekleurd door de manier waarop men als hulpverlener in het dagelijks leven geconfronteerd wordt met de gebrokenheid van het leven.

Daarom is het goed eerst kort te schetsen waaruit deze praktijk bestaat.

Ik ben als **kinder-** en jeugdpsychiater voornamelijk werkzaam op een polikliniek in Ermelo, dus een algemene populatie van jongeren, met hun specifieke moeiten.

Daarnaast als adviserend psychiater voor de stichting De Driehoek, vnl. volwassenen, en voor de SGJ, dus gericht op de **jeugdproblematiek**.

Tenslotte als consulent voor de jeugdafdeling van het GLIAGG, met een brede toestroom uit de gereformeerde achterban.

Het grootste deel van de praktijk wordt dus gevormd door jeugdigen in alle leeftijden, daarnaast een deel volwassenen.

Wanneer ik vanuit deze achtergrond reageer valt allereerst op dat een modern levensgevoel gekleurd wordt door horizontalisme. Daarmee aangevend dat overtreding van regels of verordeningen vooral in het menselijke vlak worden gezien. Een verdieping in relatie naar God komt daarbij veelal niet aan de orde. Het kost in een **hulpverleningsrelatie** dan ook moeite om te zoeken naar een falen in relatie met God, zonder daarbij te blijven steken in algemeenheden als liefdeloosheid, een begrip dat door het vele gebruik uitgesleten dreigt te raken. Dit constateren van oppervlakkigheid in de beleving van de contacten zegt niet zozeer iets over deze

hulpverleningscontacten, maar lijkt meer te zeggen over een algehele toename van veralgemenisering. Bij jongeren die vast lopen in hun relaties met ouders of **leeftijdsgenoten** treedt een vechten en zoeken naar eigenheid op, waarbij de rol van onze hemelse Vader duidelijk een steun kan zijn in het vinden van stabiliteit.

Echter deze plek van God kan des te scherper als gemis worden gevoeld bij falen en mislukken, hetgeen opstandigheid richting onze hemelse Vader kan versterken. Opstandigheid tegen God in het niet kunnen of willen eren van de ouders of de naasten, zal dan ook meestal niet benoemd kunnen worden als een opstand tegen God. Zich schuldig voelen in verband met opstandigheid blijft dan ook steken in een zich schuldig voelen naar ouders, of het toch wel naar vinden voor ouderen, kortom op het horizontale vlak gericht. Zonde als zonde benoemen is moeilijk.

Het is vaak moeilijk uit te leggen dat in de relatie met de naaste ook God verheerlijkt kan worden.

Zonder specifiek in te gaan op de problematiek bij de volwassenen kan in grote lijnen eigenlijk hetzelfde gezegd worden.

Ook bij contacten met ouderen vereist het een intensivering van de relatie om meer diepgang in het contact te **krijgen** ten einde vanuit het horizontale vlak ook in een verticaal perspectief richting God te kunnen praten.

Liefdeloosheid

Als wij dan vanuit bovenstaande naar het te bespreken boek kijken

dan komen een aantal aspecten naar voren.

In de bijdrage van dr. **W.H. Velema** vat ik als centraal thema op de liefdeloosheid naar de naaste, een liefdeloosheid waarin wij God de Schepper treffen. Het beeld Gods in de naaste zien, dat beeld belasten en verachten is een **verschrikkelijk** overtreden van Zijn geboden.

Velema werkt dit verder uit aan de hand van begrippen als ongelooft, hoogmoed e.d., maar steeds tegen de achtergrond van Gods wet.

Juist het kennen van deze wet doet des te helderder beseffen dat wij vaak falen in een niet meer erkennen van het beeld van God.

In deze bijdrage worden gewone begrippen geplaatst tegenover onze relatie met God, en gebruikt als toetssteen van ons handelen.

Is dit nu bruikbaar in het schuldbesef bij hulpvragers?

Niet in directe zin van verandering, wel op indirecte manier.

Wij als hulpverleners moeten in ons handelen ons steeds opnieuw bewust blijven van het uiteindelijke doel. Dat is een verdieping mogelijk maken in ons handelen, waar bij de verstoring van onze horizontale relaties met andere mensen, juist ook door kan werken in een verstoring van de verticale relatie met God.

Vergeving

In de bijdrage van dr. F. van der Pol, komt vanuit een beschrijving van het werk van Luther, met name weer de functie van de wet in de aandacht.

Vanuit het besef van verkeerd handelen, kan er werkelijk vergeving gevraagd worden. Deze **onderkenning** lijkt vervreemd te zijn, wordt

weg-gepsychologiseerd.

Een zich verlaten op God, een leven bij de genade is dan de enige weg tot echt leven.

Van der Pol benadrukt dan terecht de weg van vergeving van onze schuldenaren, een onderwerp dat ook regelmatig een plek heeft in de hulpverlening.

Vanuit het de ander kunnen vergeven, kunnen wij ook Gods vergeving in genade ontvangen.

Echter dit benadrukken bij hulpvragers die erg beschadigd zijn vereist dosering, tact en vaak een weg van lange adem.

Leven vanuit vergeving vereist zelfkennis, een jezelf kwetsbaar durven en kunnen voelen, iets waar velen van ons moeite mee hebben.

Zelfkennis

Op deze zelfbeproeving en zelfkennis gaat dr. W. van 't Spijker door. Deze zelfkennis kan de mens tot oprecht berouw over de zonde brengen, en daarmee de weg naar God weer openen. Slechts door geloof is het daardoor mogelijk ten diepste te beseffen wat de echte vergeving der zonden betekent.

Zijn wij op een goede manier in staat tot deze zelfkennis? Terecht benoemt van 't Spijker dat zelfkennis niet gelijk te zetten is met zelfbeproeving.

In ons omgaan met elkaar als gelovigen, hulpvragers of hulpverlener zal steeds een zoeken moeten zijn naar oprecht berouw ervaren en tonen. Juist dit is altijd weer moeilijk op echtheid te toetsen, waarbij het uiteindelijk oordeel aan God moet worden overgelaten.

Is dat met behulp van deze bijdrage beter te onderkennen? Waarschijnlijk niet, echter het geeft ook weer aan een richter denken en handelen in ons hulpverleningsproces. Laten wij het niet hiertoe beperkt houden, in onze omgang met elkaar binnen de gemeenschap der heiligen moet dit zelfonderzoek weer veel meer een plek kunnen krijgen.

Toom

In de bijdrage van dr. J.W. Maris wordt deze de bijbelse realiteit van de toom van God nader uitgewerkt.

Terecht wordt dit begrip nader belicht, vanwege het feit dat men in de huidige tijd liefst geneigd is God alleen als liefde te zien.

Daarentegen kan in hulpverleningsvragen juist erg geleden worden onder de angst voor Gods oordeel en toom. Vaak vanuit een verkeerde beleving, soms onder invloed van al of niet gedeprimeerd functioneren.

Daarom is het goed dat Maris Gods toom aangeeft als niet minder bewogen dan zijn ontferming en liefde.

Deze begrippen worden dan op een gedoseerde manier naast elkaar geplaatst, in een evenwicht.

In ons handelen is het nodig kennis te hebben van de samenhang van zonde, toorn en genade, een kennis die in Christus te vinden is.

Ellende

In de volgende bijdrage, die van dr. C. Trimp, komt de prediking van de wet, vanuit de catechismus toegelicht, opnieuw aan bod.

Een kennen van ellende, een genoegdoening en een dankbaarheid. Ook hier geldt dat een evenwicht vinden tussen deze drie een noodzaak is om op een goede manier te leven in relatie naar God.

Echter is deze dankbaarheid wel een realiteit in ons leven vraagt Trimp zich af.

Juist in geblokkeerd functioneren bij ziekte kan zicht hierop, maar ook op de ellende, verduisterd zijn.

Ootmoed

Tenslotte plaatst prof. J. Kamphuis enkele opmerkingen bij Psalm 25, waarin hij de samenhang tussen ootmoed en zekerheid verder uitwerkt.

Ootmoed en nederigheid naar God

moet een drijfveer kunnen zijn om ook zo te handelen naar onze naasten.

Echter juist bij het nederig met elkaar omgaan schieten wij vaak te kort.

Het elkaar kwalijk nemen van alles is een grote bron van moeiten, het de ander uitnemender achten dan zichzelf doen wij niet automatisch.

Het dan plaatsen van deze begrippen in relatie met God waar tegenover wij ons zullen moeten verantwoorden, legt des te meer druk op ons om ons functioneren onder ogen te zien, hulpvragers of hulpverleners.

Na deze zeer summier samenvatting van de verschillende bijdragen moeten wij tot een oordeel komen over een toepassing in ons maatschappelijk handelen.

Zoals al wel duidelijk is uit bovenstaande is de toepasbaarheid van het boek niet beperkt tot hulpverlening.

De bijbelse begrippen die in het voorgaande kort aangeduid zijn, zijn begrippen die regelmatig ver weg zijn in ons denken.

Het opnieuw beklemtonen van deze begrippen en het verder uitwerken blijft steeds noodzakelijk.

Met name vanwege het feit dat wij werken met een perspectief, een uitzicht wat God ons heeft beloofd. Echter dit legt ook een grote verantwoordelijkheid op ons om elkaar aan te sporen, in het zelfonderzoek, nederigheid etc.

Op deze manier kunnen wij elkaar meetrekken op de weg naar de toekomst, troostend, vermanend, steunend, bemoedigend.

Dit is werk wat in de volle gemeenschap der heiligen een plek moeten hebben.

In het onderlinge pastorale contact is dit een noodzaak die wij niet mogen verwaarlozen.

Maar daarmee wil ik ook aangeven dat de betekenis van het boek meer een plaats heeft in ons denken als leden van de gemeente, dan als hulpverleners.

Wijzend op de neiging tot horizontalisering die ons allen constant bedreigt. Een horizontalisering die natuurlijk ook in de hulpverlening regelmatig opvalt, niet anders dan in ons gemeentelijk samen zijn.

Wij allen, kinderen van God, zullen ons moeten verantwoorden voor ons handelen, of wij nu hulpvragers of hulpverleners zijn. Vanuit die verantwoordelijkheid is het goed om met elkaar opnieuw zoals in dit boek gebeurd is stil te staan bij de rijkdom die in Gods wet beschreven is. Die rijkdom geeft dan ook de troost die nodig is om te leven vanuit de genade. Of hiermee dan ook mensen met psychische moeiten makkelijker perspectief geboden kan worden is te betwijfelen. Daarvoor staat de inhoud van het boek op een te abstract niveau om deze gegevens goed te kunnen gebruiken. Maar de inhoud gebruiken om ons denken als leden onderling aan te scherpen is zeer goed mogelijk. Vanuit dit kennen van de ellende kunnen wij leven vanuit de verlossing in Christus, wat in dankbaarheid doorwerkt in onze onderlinge contacten.

LOOPT U MOEILIJK?

WEERHEIM

WEET ER RAAD OP!

Electro-scooters, div. modellen

Thuiszorg-hulpmiddelen

Verhuur-Verkoop-Nieuw-Gebruikt

Nieuw vanaf f 4950,- compleet

Laat u deskundig voorlichten. Vraag vrijblijvend in!
Desgewenst demonstratie aan huis.

Showroom Stationsweg 183, 3771 VG Barneveld.

Tel. 03420-12763. Rijswijk-Delft, Tel. 015-123046

met voor het goede boek

Assendorperstraat 73
8012 DG Zwolle
Tel. 038-219802 b.g.g. 210090 Voor al uw (studie)boeken

 boekhandel goedhart

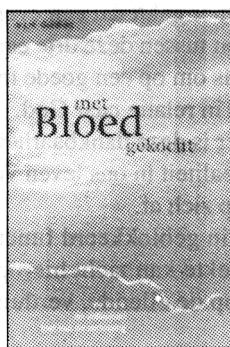
LEESPROBLEMEN?

Als u slecht ziet of moeilijk een boek of tijdschrift kunt hanteren, maak dan gebruik van onze gesproken bibliotheek. Vraag onze nieuwe catalogus aan!

BRILLECTRA

05210 - 15946

Met bloed gekocht

de ware en volkomen leer van de verlossing.

De auteur ds. J.M. Goedhart beschrijft in dit boek, de leer van de Here Christus en zijn apostelen en het leven naar die leer. Met als leidraad de Heidelbergse Catechismus en andere belijdenis geschriften.

ISBN 90-71097-20-X

264 pag. paperback f 29,75

te bestellen bij uw boekhandel of bij:

BREDE WOLD
DRUKKERIJ / UITGEVERIJ

Stationsweg 49
Postbus 86
8090 AB Wezep
Telefoon
05207 - 63390

Wie kennis neemt van het boek onder de titel *De zonde uit beeld – Bijbels schuldbesef en modern levensgevoel* heeft reden enigszins verbaasd te zijn wanneer blijkt dat slechts één van de bijdragen min of meer uitgebreid op dit moderne levensgevoel ingaat. En dat de behandeling daarvan ook nog bijzonder weinig reliëf **verkrijgt**. Hoe komt het dat een boek dat zich er zo uitdrukkelijk op voorstaat in te gaan op de actuele betekenis van een onderdeel uit de geloofsleer uiteindelijk zo weinig van maakt? Deze vragen komen op bij het lezen van de genoemde bundel. In dit artikel wil ik proberen te laten zien dat dit niet zozeer een gevolg is van een slordige uitwerking van een voorgenomen project, maar dat het wellicht iets te maken heeft met een structurele trek van het gereformeerde denken.

Naar mijn **indruk** gaat het genoemde boek nauwelijks in op het moderne levensgevoel, omdat het hierover vanuit het gekozen perspectief bijna niets zeggen kan. Ik wijt dat aan de wijze waarop veelal gedacht wordt over de verhouding tussen openbaring en ervaring. Deze denkwijze kan als volgt getypeerd worden: voorop staat de 'objectieve' en universeel geldige openbaring van God. Ik zal straks nog duidelijk maken waarom ik het woord 'objectief' tussen aanhalingstekens plaats. In deze openbaring wordt ingegaan op de geschiedenis van Gods heil en wordt ons tevens de norm voor ons leven voorgehouden. Wanneer wij de werkelijkheid anders ervaren dan het Woord van God haar schildert, dan is dat een bewijs van de tekortkomingen en verduisterdheid van onze ervaring.

Haar komt hoogstens de rol toe van

een bevestiging achteraf van het a priori (= bij voorbaat) waar-zijn van de openbaring. Niet onze ervaring is de norm, maar het Woord van God. Als wij al tot een ervaring van de waarheid van Gods Woord komen, dan slechts als een ervaring die ontstaat door het feit dat wij ons laten gezeggen door het gezag van dat Woord. Anders gezegd: wij gaan de werkelijkheid ervaren op de manier waarop het Woord van God ons dat leert. Het 'zijn' (de ervaring) past zich aan bij het 'behoren' (de openbaring). In onze ervaring weerklinkt de klank van Gods Openbaring.

Nu is er tegen deze zienswijze op het eerste gezicht niet zoveel in te brengen. Inderdaad moet onze beleving en ervaring geen norm in zichzelf worden. Inderdaad moeten wij ons leven fundamenteel laten hervormen door het Woord van God. Inderdaad zijn de overleggingen van ons hart dikwijls duister. Toch ben ik met de verwoording zoals die hierboven gegeven is verre van gelukkig. Immers, de verhouding tussen openbaring en ervaring, zoals ik haar geschetst heb, vertoont een tegenstelling die kenmerkend is voor het moderne denken, maar mijns inziens juist aan een christelijke manier van denken vreemd zou moeten zijn: de tegenstelling tussen norm en feit, behoren en zijn. Het 'zijn' wordt daarbij opgevat als de dagelijkse gang der dingen en de wijze waarop wij dat ervaren. Het 'behoren' daarentegen als de solide gefundeerde norm, waarnaar wij ons hebben te richten en die wij hebben te realiseren. Het vraagstuk naar de verhouding tussen zijn en behoren vertaalt zich dan dikwijls in de vraag naar de fundering van de normen. Immers,

het zijn is er gewoon: de dingen nemen hun loop. Maar hoe zit dat met de norm? Het gebruikelijke antwoord dat christenen daarop geven luidt dat de norm ons in de Bijbel gegeven is, waarbij de Bijbel wordt opgevat als het gezaghebbende Woord van God. Met dat laatste is de 'objectiviteit' en universele geldigheid van die normen gegarandeerd: zij komen niet zomaar van iemand, maar God zelf heeft ze afgekondigd. 'Objectiviteit' slaat hier dus niet op het objectief voorhanden-zijn van de dingen, maar op het ontwijfelbaar geldig-zijn van de normen.

Toch is het woord 'objectief' in dit verband minder neutraal dan het lijkt. Want gewoonlijk slaat dit woord op het zijn, het objectief voorhandene. Normaliter spreken wij van objectieve berichtgeving wanneer de verslaggever in de krant de zaken weergeeft zoals ze gebeurd zijn, los van zijn subjectieve gedachten, oordelen of indrukken daarover. Anders gezegd: objectief staat dan voor de werkelijkheid zoals ze in zichzelf is, ongeacht onze subjectieve mening of gevoelens. Dat wij het woord 'objectief' zo dikwijls toepassen op normen die wij solide gefundeerd achten, heeft ermee te maken dat wij vinden dat deze normen gelden als waren zij zelf van de orde van het objectieve voorhanden-zijn van de dingen. Zoals je de hardheid van een steen niet kan veranderen door er zachte gevoelens over te hebben, zo geldt hetzelfde voor het gebod van God: het geldt zo onmiskenbaar als een steen hard is.

Schuldig schuldbesef

Tegen de achtergrond van deze ma-

nier van denken kan men ook de vraag naar schuld en schuldbesef alleen als een normatieve kwestie behandelen. Daarom wordt er in het hier besproken boek, ondanks de pretentie, nauwelijks iets gezegd over het moderne levensgevoel. De bijdrage van **Velema** maakt dit duidelijk. Volgens hem verdwijnt in onze **moderne** samenleving het bijbelse schuldbesef steeds meer. Als er al van schuld sprake is dan slechts in de intermenselijke verhoudingen. Men zou hier in een letterlijke zin kunnen spreken van een vervlakking van het schuldbesef: de verticale dimensie verdwijnt. Schuld wordt niet langer gezien vanuit de relatie tussen God en mens.

Wat **Velema** daartegenover stelt ligt voor de hand: 'Moet je om over zonde en berouw te spreken niet een wijdere horizon hebben dan deze wereld? Is het eigenlijk niet vanzelfsprekend dat een **gese-culeerd** mens van zonde en berouw geen weet heeft? Als hij het al zou willen hebben, dan ontbreken hem de componenten ervoor. Zonde en berouw hebben toch met God te maken. Wie God verliest, – kan hij van zonde en berouw nog weet hebben?' (13) Daarom dienen we de menselijke schuld in een bredere samenhang te zien en de verticale dimensie erbij te betrekken: 'deze samenhang ontbreekt in de moderne samenleving. Het platte vlak van lengte maal breedte karakteriseert het mens-middelpuntige **zon-de**begrip. We gebruiken hiervoor het woord antropocentrisch' (14). De mens moet weer tot erkenning komen van zijn schuld voor God als de eerste en fundamentele schuld. Met andere woorden: vanuit de norm van de gezaghebbende tekst (de Bijbel) dient de mens tot waarachtig schuldbesef te komen. De mens moet worden opgeroepen zich te bekeren van zijn vervlakte, horizontalistisch schuldbesef, zo zou men de visie van **Velema** kunnen samenvatten.

Door de zaak omtrent het moderne levensgevoel aldus te stellen is de

problematiek gereduceerd tot een morele: de mens behoort een ander schuldbesef te hebben dan hij heeft. Het feit dat de mens zijn schuld niet beseft is zelf schuld. Vanuit het vaste kader van de gezaghebbende tekst wordt een nieuwe morele richtlijn vastgesteld: besef uw schuld overeenkomstig de bijbelse norm. Daarmee wordt echter weinig zichtbaar gemaakt van de actuele stand van zaken omtrent de ervaring van schuld in onze **gese-cul(aris)eerde** tijd.

Verdienstelijk schuldbesef

Deze manier van denken heeft ook een **keerzijde**. Want waar enerzijds het ontbreken van een bijbels schuldbesef als een tekort en daarmee als schuld wordt begrepen, wordt anderzijds het bezit van dit schuldbesef als een verdienste beschouwd. Dit komt bijvoorbeeld naar voren in de bijdrage van Van der Pol over Luther. Hij laat aan de hand van Luthers opvatting over de biecht zien, dat het goed is om de eigen schuld onder ogen te zien, te erkennen en te belijden (56v.). Uiteraard bedoelt Van der Pol daarmee niet dat wij door schuldbesef en -belijdenis onze rechtvaardigheid voor God zouden kunnen verdienen. Nee, als ik het heb over de verdienstelijkheid van het schuldbesef dan bedoel ik het feit dat het hebben van schuldbesef wordt gepresenteerd als een norm die gehoorzaamd zou moeten worden, als een eis of voorwaarde, die tot iets leidt wanneer er aan voldaan wordt. Of, zoals Kamphuis in zijn bijdrage opmerkt: 'Want alleen als wij onze schuld belijden, mogen we de belofte ons toeëigenen' (150). De verdienste bestaat er daarbij in dat wie zijn schuld beseft tevens beseft hoe groot de hem bewezen genade is. Wie weet hoe groot zijn ellende is, beseft pas ten volle wat het is door Christus verlost te zijn.

Wordt hier echter de werkelijke, religieuze diepte van het verschijnsel schuld gepeild? Mijn belangrijkste

bezwaar tegen de term schuldbesef en de plaats die deze term in de discussies inneemt, is dat het een psychische term is. Immers, het gaat om een besef (gevoel?) van schuld dat niets zegt over de realiteit van de schuld. Er zijn tal van mensen die gebukt gaan onder schuldbesef ook al doen ze maar weinig fout en zijn het voorbeeldige mensen. Tegelijk zijn er tal van mensen die moord op moord plegen zonder last van hun geweten te hebben. In welke zin is schuldbesef nu verdienstelijk? En hoeveel schuldbesef is genoeg of toereikend? Gaan wij in de vrijgemaakte kerk wel voldoende diep gebukt onder onze schuldenlast? Of hebben wij last van verbondsautomatisme? Men kan tegenwoordig vaak de opmerking **ver-nemen** dat er wel iets in het jegens vrijgemaakten gemaakte verwijt van het verbondsautomatisme zit. En iedere keer lijkt de strekking van die **kritiek** te zijn, dat we in de vrijgemaakte kerk wel erg snel klaar zijn met onze zonde en schuld. Hier doet zich echter de vraag voor hoe men dat zou moeten veranderen? Hoeveel schuldbesef dient men te hebben en hoe diep moet men gaan voor men van het verbondsautomatisme bevrijd is?

Meestal luidt het antwoord op deze vragen dat men het 'juiste midden' moet houden. Dit type antwoord onderscheidt zich echter zelden door bijbelse radicaliteit. Het gaat er van uit dat er een soort **even-wichtstoestand** bereikt zou kunnen worden tussen schuld- en **genade**-besef. Het is goed om te beseffen hoe schuldig we zijn voor God, maar dit besef moet ons leven niet gaan verlammen. Het is goed om met de rug tegen de muur te staan, maar we mogen tegelijk verzekerd zijn van de geldigheid van Gods beloften voor ons. Wat we vooral niet moeten doen – daarin moeten we goed vrijgemaakt blijven – is op zoek gaan naar de tekenen van de uitverkiezing in onszelf. Die weg is vruchteloos.

Dit antwoord van het 'juiste mid-

den' is echter met de vraagstelling zelf gegeven. Wanneer schuldbesef primair een psychische term is (de feitelijke ervaring van schuld), dan kan men vanuit de gereformeerde theologie daar slechts de normatieve leer van de Bijbel tegenover stellen. De Bijbel ontdekt ons aan onze werkelijke schuld en wie de klank van dat woord verneemt en ernaar leeft, brengt de weerklink van een passend schuldbesef voort. Natuurlijk schieten wij daarin tekort (de weerklink is nooit volmaakt), maar daarvoor is vergeving. Anders gezegd: wij hoeven niet zo diep onder het bijbels schuldbesef gebukt te gaan, dat wij ons contact met de vergevende genade verliezen. Ook de schuld in het ontbrekende schuldbesef kan beleden en vergeven worden.

Hedendaags schuldbesef

Door op een puur normatieve wijze over schuld en schuldbesef te spreken ontgaat de auteurs de realiteit van schuld en schuldbesef in onze tijd. Een uitgebreide analyse daarvan zou voor dit artikel te ver voeren. Maar er zijn tal van aanwijzingen, dat beide verschijnselen in onze samenleving een bijzonder belangrijke, zo niet essentiële rol spelen. En tevens zegt de wijze waarop dat zo is veel over de nood van onze tijd.

Voor de actualiteit van het schuldbesef en de wijze waarop daarmee **omgaat** hoeft men slechts te wijzen op tal van televisie-programma's. Of op de wijze waarop nieuwsgaring in de media plaatsvindt en het nieuws wordt doorgegeven. Onze samenleving wordt door schuld en aansprakelijkheid geobsedeerd. Wanneer mensen ernstige tegenslagen en teleurstellingen ondervinden (bijvoorbeeld wanneer een rivier buiten zijn oevers treedt) dan zoeken zij in de eerste plaats een schuldige (milieu-activisten of de overheid). Men verwerkt niet zijn verdriet, maar zoekt een zondebok. En de journalisten staan handenwringend klaar om de klachten en

beschuldigingen van eventuele slachtoffers kleurrijk en liefst aangedikt in beeld te brengen. Dit voorbeeld is maar één van de vele die men zou kunnen aandragen. Wie de televisie één avond lang heeft aan staan zal kunnen bevestigen, dat schuld, schuldgevoel, aanklacht, verwijt, verzoening of onverzoenlijkheid de **hoofdingrediënten** vormen van het programma. Nu zou men met **Velema** kunnen vaststellen dat hier slechts sprake is van schuld in een horizontale zin: een in letterlijke zin oppervlakkig schuldbesef. Maar dat doet beslissend tekort aan de werkelijkheid. Schuld is altijd tevens verticaal. Schuld heeft altijd te maken met de oningeloste aanspraak van God op ons leven. Deze schuld is een realiteit in het leven van alle mensen en is evenzeer een realiteit waarmee alle mensen om moeten gaan. Dat veel moderne mensen de realiteit van deze schuld uit de weg gaan door haar te vervangen en te verdringen is duidelijk.¹ Maar ook dat is een vorm van omgaan met deze realiteit en zou als zodanig onderkend moeten worden.

Genadig schuldbesef

Hiermee kom ik tot de conclusie van mijn verhaal. Immers, wie de norm voor het ware schuldbesef aan de horizontalistische geseculariseerde medemens voorhoudt, vergeet wat een waarachtig schuldbesef in wezen is: geen voorwaarde voor het ontvangen van genade, maar vrucht van ontvangen genade. Nu mag ik aannemen dat alle schrijvers van de bundel deze opvatting met mij delen. Daarom verbaast het mij zo dat deze opvatting in haar consequenties zo weinig zichtbaar is in deze bundel. Wie beseft dat een waarachtig schuldbesef in de eerste plaats een vrucht is van genade, had mijns inziens een andere beoordeling van het hedendaagse levensgevoel kunnen geven dan één vanuit de norm voor een bijbels schuldbesef. Immers, is het niet zo dat men slechts

een waarachtig besef van eigen schuld kan krijgen op het moment dat het door genade mogelijk is geworden om eerlijk te worden over zichzelf? Binnen een dergelijke zienswijze valt het ineens op dat de moderne mens vanuit zijn levensgevoel met de last van zijn schuld geen andere kant op kan dan deze te vervangen en te verdringen. Hij heeft de ruimte niet om zijn schuld waarachtig onder ogen te zien. En hij kan die ruimte slechts ontvangen door in zijn hart geraakt te worden door de genadevolle aanspraak van Jezus Christus.

Het feit dat deze beoordeling van het moderne levensgevoel in de bundel achterwege blijft, zegt echter iets over onszelf. Vragen rond geloof en geloofsbeleving in onze kerk hebben alles te maken met de hierboven in ruwe schets weergegeven normativistische zienswijze. Wij blijven ons leven voortdurend beschouwen als een leven dat niet aan de norm beantwoordt of dat aan zijn doel voorbij schiet. Anders gezegd: wij beleven ons leven vanuit een fundamenteel tekort. De genade vatten wij daarbij op als de opvulling van dat tekort: de genade vult aan wat wij in onszelf tekortschieten. Zo bezien gaat schuld en schuldbesef steeds vooraf aan de genade: het is datgene wat door de genade wordt gecompenseerd of **te** niet gedaan. Weliswaar beseffen wij ten volle dat het daarbij niet om een chronologische orde gaat: schuld en schuldbesef gaan niet in de tijd vooraf aan de genade. Maar wat wij niet beseffen is dat het evenmin een logische orde is: de genade vult niet aan wat wij in onze schuld tekort komen. De moeite van ons gangbare begrip van genade is, dat het steeds in termen van aanvulling of compensatie gedacht wordt: wat wij niet zelf kunnen volbrengen wordt in onze plaats door Christus volbracht. En de discussie gaat er daarbij steeds om voor hoeveel procent wij compensatie nodig hebben: volgens de Rooms en de Remonstranten dragen wij een **bepaald** percentage zelf bij, volgens

de Reformatie zijn wij daarentegen voor de volle 100% op genade aangewezen. Zo bezien staat schuld echter altijd tegenover genade: het is datgene wat de genade noodzakelijk maakt. Beter lijkt het me evenwel schuld te denken in termen van het leven buiten de ruimte van Gods gunst: onze schuld is dat wij dachten ons heil los van God – in onszelf – te kunnen bezitten. Genade is daarentegen de hemieuwde ontvankelijkheid voor het heil als gave van God. Deze ontvankelijkheid wordt door de Heilige Geest in ons bewerkt op grond van het offer van Christus. Wie zijn heil van Christus verwacht, beseft dat zijn schuld erin bestaat dat hij zijn heil in zichzelf zoekt. Waarachtig schuldbesef ontslaat mij van die dwang mijn eigen heil veilig te stellen en is precies daarin genade.

¹ Ik ontleen deze termen aan J.H. Bavinck, *Religieus besef en christelijk geloof*. Kampen 1989, 171 e.v.

EEN STEVIG FUNDAMENT

E...

...en heel boek over zonde en toch verveelt het niet. Dat was de indruk die bij mij achterbleef, toen ik het gelezen had. Dat is een prestatie. Want het onderwerp is loodzwaar. Maar toch word je als lezer niet vermorzeld. Ik denk, dat dat voor een groot deel komt door de gevarieerde aanpak. Zes verschillende schrijvers kiezen allen een andere invalshoek. Overigens betekent dat niet dat ze langs elkaar heenschrijven. Er is juist door alle opstellen heen een duidelijke eenheid in thematiek herkenbaar.

Bijbels schuldbesef

Het gaat om bijbels schuldbesef. Dat betekent dat in de eerste plaats de Bijbel open zal gaan. En in dat opzicht word je als lezer niet teleurgesteld. Het meeste werk heeft Maris hiervan gemaakt. In een precieze en geduldige inventarisatie gaat hij na, wat de Bijbel zegt over de toom van God en in welk kader we dat mogen zien. Het resultaat is een mooie samenhangende schets waarin heel veel bijbelgegevens met elkaar in verband gebracht worden. Het mooie aan dit artikel vind ik, dat Maris duidelijk maakt hoe echt gereformeerde theologie voor alles luisteren wil naar wat God zegt. Dogmatisch nadenken moet voor alles een bijbels stempel dragen. Datzelfde tref je aan in de bijdrage van Trimp. In een commentaar op vraag en antwoord 115 van de Catechismus laat hij zien hoe de kracht van de belijdenis ligt in het naspreken van de Bijbel. Een veel persoonlijker toon slaat

J. Kamphuis aan in een bijdrage over Psalm 25. Je merkt wel dat hier een theoloog aan het woord is, maar de sfeer is niet in de eerste plaats theologisch-wetenschappelijk, maar veel meer gestempeld door godsvrucht. Het valt mij op dat die weldadige toon de laatste jaren in Kamphuis' publikaties sterk domineert, veel meer dan in vroeger jaren.

Gods wet

Wet doet zonde kennen. We weten dat allemaal sinds we de gemakkelijkste (?) vraag en antwoord uit ons hoofd leerden: 'Waaruit kent u uw ellende? Uit de wet van God.' Je kunt dus niet om de wet van God heen, als het gaat over zonde. En inderdaad komt Gods wet vaak aan de orde in dit boek. Het meest fundamenteel gebeurt dat in het artikel van Trimp. Het mooie van zijn opstel vind ik, dat hij daarin tegelijk het eigenlijke onderwerp overstijgt en in een veel

breder verband zet. Over zonde kun je natuurlijk ook nooit spreken buiten Christus om. En de invalshoek van antwoord 115 laat het eenvoudig niet toe dat zondekennis een los onderwerp zou kunnen worden. Dat is in dit opstel dan ook goed terug te vinden. In een heldere bijbelse belichting laat hij de eenheid van de catechismus in haar driedelige opzet fraai uitkomen. In een speelse beeldspraak (triosonate) brengt hij dat heel overtuigend over. Bij het lezen krijg je zo zin om er over te gaan preken. (Ik weet zeker, dat velen met mij zich aanbevelen houden voor een commentaar van deze auteur op heel de catechismus in deze stijl!!)

Overigens bleef ik op dit punt nog wel met een vraag zitten. Nu valt bij Trimp alle nadruk op de eenheid, het grote kader van de Catechismus. En daar geeft antw. 115 ook alle aanleiding toe. Maar er had dan toch wel aandacht besteed mogen worden aan de specifieke betekenis van antw. 3 en 4 in dit verband. De catechismus stelt de wet van God twee keer aan de orde. En beide keren in een andere belichting. Het eigene daarvan en de speciale problemen die dat, b.v. voor de prediking, met zich meebrengt blijven nu onderbelicht. Aandacht voor de wet ook bij **Velema** en **Maris**, die beiden de bijbelse eenheid van wet en evangelie duidelijk laten uitkomen. Ik miste dit thema eigenlijk bij Van der Pol. Hij schrijft een boeiend opstel over Luther. Weliswaar vanuit de invalshoek van het wonder van de vergeving. Maar hij wil toch ook beschrijven hoe Luther over zonde dacht en sprak. Afgezien van een enkele korte passage (46) komt de betekenis van de wet bij Luther niet echt ter sprake. En het is toch bekend, dat Luther op dit punt veel geworsteld heeft met de verhouding tussen wet en evangelie. Er zijn genoeg preken van Luther bekend, waarin die worsteling als het ware met de handen te tasten is (b.v. zijn preken over de **Bergrede**).

De geschiedenis

Onder de zes auteurs bevindt zich ook een tweetal erkende historiekenners. Het lag voor de hand dat zij in hun artikel hun liefde voor de kerkgeschiedenis niet onder stoelen of banken zouden steken. Van der Pol doet dat op een bijzonder **overtuigende** manier door een **intensieve** kennismaking met **Luther**. Hoe kan het ook anders. We kennen allemaal van **jongsaf** aan iets van Luthers geloofsstrijd inzake zonde en vergeving en zijn machtige ontdekking van de rechtvaardiging door geloof alleen. Van der Pol tekent daar omheen de theoloog en de mens Luther zoals die zijn leven lang met dit thema is bezig geweest. Door de fijne vertalingen en goedgekozen citaten uit brieven, commentaren en preken is het lezen van zo'n artikel als het ware een gesprek met de grote Hervormer zelf. En wie eens een keer aan dat gesprek begonnen is weet hoe verfrissend en stimulerend dat is. Wat is Luther als theoloog tegelijk een gelovige die dicht bij je staat. Dat vind ik de grote kracht ook van dit artikel, dat het zo herkenbaar blijft voor elke christen.

Heel anders van karakter is het artikel van Van 't Spijker. Hij schrijft een artikel over zelfonderzoek. Vooral oudere vrijmaakten zullen nog wel iets weten van de actualiteit van dat thema rond de **Vrijmaking**. Van 't Spijker zet die vraagstelling in een breder kader, door in grote lijnen de aandacht voor dit thema te beschrijven sinds de Reformatie. Zijn grote **deskundigheid** komt duidelijk uit in het gemak, waarmee hij binnen dertig bladzijden drie eeuwen theologische discussies samenvat. Toch vond ik de tekening van de **discussie** in de dertiger jaren wat aan de smalle kant, zeker vergeleken bij de brede aandacht voor Hyperius. Als theoloog kun je zo'n artikel uitstekend waarderen om de kennis van zaken waarmee een aantal **lijnen** worden geschetst en met elkaar in verband gebracht. Als gemeente-

lid verlang ik eigenlijk meer van zo'n artikel. Vooral, omdat ik als gemeentelid ervaar, dat **zelfonderzoek** in de kerk vaak heel eenzijdig aan het avondmaal verbonden is. En dat viereen we maar 4 keer per jaar. Je zou daarom bij zo'n onderwerp wel eens wat meer een **praktische** toespitsing voor het **christelijke** leven willen krijgen.

Oefening in christelijk geloof

Met die laatste opmerking snijd ik een punt aan, dat me als lezer van het boek sterk bezighoudt. Als ik het boek lees als theoloog voel ik me sterk verbonden aan alle auteurs. Je merkt dat zij vanuit een sterke gereformeerde theologische overtuiging schrijven. En **theologisch** helpen ze je soms ook heel duidelijk verder. In ieder geval zijn ze je van dienst met de resultaten van hun onderzoek.

Maar ik lees zo'n boek ook als **gemeentelid**. Nu valt dat voor mij grotendeels samen. Maar het dekt elkaar toch niet. Want als **gemeentelid** wil ik ook met medegelovigen contact hebben. En dan laat ik graag m'n theologische begrippen thuis. (Eén van mijn kinderen zegt dan: 'Geen professorwoorden gebruiken!') Als gewoon lezer mag je van zo'n boek ook verwachten dat je als medechristen aangesproken wordt op een manier, die je helpt en stimuleert tot oefening in **christelijk** geloof.

In dit opzicht stelt het boek me vaak **teleur**. De auteurs houden vaak sterk vast aan een theologische betoogtrant, waardoor je als gewoon gelovige soms een behoorlijke afstand ervaart. In dit opzicht heb ik me nog het meest **thuisgevoeld** bij de opstellen van Van der Pol en Kamphuis. Van der Pol laat je kennismaken met Luther op een manier die elk meelevend christen helemaal kan meemaken. De strijd en de zoektocht van Luther in zijn omgang met de Here zijn ook verrassend herkenbaar voor gelovigen vandaag. Hij is een voorganger die dichtbij je staat. Hetzelfde vond ik

ook in de bijdrage van Kamphuis. Zijn opstel heeft iets van een overpeinzing (vgl. Ps. 1 : 2!) van psalm 25. Hij proeft de woorden en hun draagwijdte en mede via uitstapjes binnen het boek van de psalmen neemt hij je als lezer mee op de weg van de verborgen omgang met God.

Ook bij Trimp merk je duidelijk, dat hij zijn onderwerp dicht bij de lezer brengen wil. Vaak lukt dat ook treffend (en vooral beeldend), maar de theologische dimensie van zijn verhaal breekt soms door de afstemming op de lezer heen. Hij weet dat er zo iets als **theologenjar-gon** bestaat (139), maar dat verhindert hem niet om het toch zo af en toe te gebruiken.

Gesprek met de cultuur

Die afstemming op de lezer is natuurlijk een aspect dat ook te maken heeft met de vraag die ik aan het begin van dit themanummer heb geformuleerd: Slagen deze theologen er in, de kloof te overbruggen tussen wat zij schetsen als bijbels schuldbesef en het moderne levensgevoel. Ik wil daar zelf nu ook nog even op ingaan.

De auteurs geven zelf aanleiding tot die vraag. Want in het Woord vooraf snijden ze die kwestie nadrukkelijk aan. Ik citeer: 'De schrijvers van dit boek (...) hebben besef in deze cultuur te leven. Ze willen in gesprek daarmee echter weten uit een andere bron te worden gevoed' (9). De auteurs brengen dus zelf ter sprake dat er een spanning voelbaar is tussen het moderne levensgevoel (de cultuur) en het bijbels schuldbesef.

Dat zij uit een andere bron gevoed worden, komt in deze bundel heel duidelijk uit. Wat dat betreft ademt de bundel ook een hartverwarmende eenheid. Deze theologen hebben elkaar gevonden in een gemeenschappelijke gereformeerde overtuiging, die gevoed wordt uit bijbelse bron. Wat dat betreft dient dit boek ook een (nauwelijks verborgen) agenda van eenheid tussen

Christelijke Gereformeerde en Vrijgemaakte theologie (en kerken?). Maar daarmee ligt het door henzelf aangesneden probleem nog steeds op tafel. Het gesprek met de cultuur, dat zij aankondigen blijft in dit boek achterwege. **Velema** is de enige die gerichte aandacht aan de hedendaagse cultuur besteedt. Hij maakt daarbij een aantal trefzekere opmerkingen. Maar tot een echt gesprek komt het niet.

Voor een echt gesprek moet de gesprekspartner goed kunnen uitpraten. Vervolgens kan het gesprek vorm krijgen. Maar in die zin komt het gesprek met de cultuur hier niet echt van de grond. Voor veel lezers zal dat een probleem betekenen.

Want hoe we het ook wenden of keren, ook de cultuur is een bron waaruit zij gevoed worden. En m.i. is dat zelfs in toenemende mate het geval. Wanneer theologen dat gesprek niet aangaan zal er een sterke vervreemding kunnen optreden. Naar mijn mening is daar hier en daar in de kerk ook al sprake van. Ik denk, dat in dat opzicht het artikel van Van 't Spijker het meest kwetsbaar is in deze bundel. Zijn artikel gaat er stilzwijgend van uit dat het materiaal, dat hij vanuit de traditie ter sprake brengt onveranderd relevant is in onze hedendaagse cultuur. Maar dat is nu juist wat onder woorden gebracht moet worden in gesprek met die cultuur. Wanneer dat niet gebeurt, kan vervreemding van de gereformeerde traditie hard toeslaan.

In ander verband signaleer ik wel eens, dat theologen de neiging kunnen hebben hun eigen taal te spreken, zonder dat zij zich al te sterk bekommeren om de reikwijdte daarvan. Zij hebben hun eigen bronnen, die sterk gestempeld zijn door een rijke bijbels doorademde traditie. Maar met het toenemen van de vervreemding van God en zijn woord in onze cultuur, komen theologen steeds meer voor de opdracht te staan om in hun bezig zijn zich ook te verantwoorden in gesprek met de cultuur. Deze bundel is daar mede een bevestiging van.

Belangrijk theologisch voorwerk

Ik vat m'n reactie tenslotte heel kort samen. De auteurs van dit boek hebben veel stof tot nadenken gegeven. (Terzijde merk ik op, dat helaas de **erfzonde** geen echte aandacht gekregen heeft. Behalve een verdwaalde opmerking hier en daar (137,157) komt dit onderwerp niet in beeld.) Puttend uit de bron van de Bijbel en uit de gereformeerde traditie hebben de zes schrijvers nieuwe en oude dingen **tevoor-schijn** gebracht. Daar mogen wij dankbaar voor zijn.

Tegelijk ben ik van mening, dat er nog het een en ander gedaan zou kunnen en moeten worden om hun werk door te vertalen naar de werkelijkheid waarin de gemeente vandaag haar plaats heeft. Je zou de bundel inhoudelijk dus kunnen typeren als een belangrijk stuk theologisch voorwerk. Intussen blijkt dat voorwerk zo stimulerend te zijn, dat het een vervolg oproept. Het verraste me dan ook heel aangenaam, dat meer dan één van de gastauteurs in dit themanummer zelf al aan de slag ging om wat zij vonden in deze goudmijn, om te munten als hanteerbaar wisselgeld voor de lezer die midden in het leven van elke dag op zoveel manieren voor de vraag naar schuld en zonde komt te staan.

Zo beschouwd is hier fundamenteel werk geleverd. Op dit stevige fundament valt verder te bouwen op een manier die ook in onze cultuur gestalte wil geven aan bijbels schuldbesef.